11. Шутак Л., Шинкарук В. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки. – Чернівці: Рута, 2002. – 122 с.

Анотація. *У статті розглядаються пейоративні лексеми на позначення назв осіб. За способом відображення певних людських рис виділяються формальна, семантична та асоціативна групи пейоративів. Питання словотворчих формантів виявляється одним із найпродуктивніших засобів творення пейоративних одиниць у слов'янських мовах, проте в англійській мові поширений лексико-семантичний засіб, що зумовлено типологічними особливостями мови.*

Ключові слова: *пейоративна лексика, словотворчі форманти, експресивність, конотація, емоційні відтінки, суб'єктивна оцінка.*

Summary. *The article envisages the problem of pejorative vocabulary at the persons' denotation. The formal, semantic and associative groups of pejorative vocabulary are distinguished by means of representation of certain people's features. The problem of word formation affixes appears one of the most productive means of pejorative vocabulary formation in Slavic languages, but lexical and semantic means are the most spread in English that is caused by its typological characteristic features of the language.*

Key words: *pejorative vocabulary, word formation affixes, expressiveness, connotation, emotional inflections, subjective evaluation.*

УДК 811.161.2'373:821.161.2–1.01/7.08

Мужеловська Л.В.

ЕКСПРЕСИВНО–СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ НАРОДНОПІСЕННОЇ ЛЕКСИКИ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Як найвищий продукт мовного розвитку нації літературна мова формується на народно-розмовній основі, вбираючи в себе надбання усної народнопоетичної творчості. Фольклор, багатотемний, багатожанровий, є особливою духовною скарбницею кожного народу, яких би вершин цивілізації, науково-технічного прогресу він не досягав. "Безмежним матеріалом високої поезії" називає українську народну пісню Павло Загребельний [2, 435]. У мові народної пісні відображається світосприймання народу-творця, узагальнюється естетична оцінка життя в усіх його соціально-психологічних виявах. "Дух пісні якоїсь нації, – писав І.К.Білодід, – є також духом її літературної творчості" [1, 42].

Українська народна пісня, її поетика, стилістичні засоби органічно входили і входять у мовотворчість українських письменників і поетів – Шевченка й Франка, Марка Вовчка і Лесі Українки, Тичини й Рильського, Довженка й Малишка, Сосюри і Стельмаха, Павличка й Олійника... "Овіяний чистим подихом народної пісні" (М.Рильський) був й Олександр Олесь, один із кращих поетів-ліриків початку XX століття, чия творчість наскрізно пронизана фольклорно-пісенними мотивами, казково-фантастичними образами-символами, численними народно-поетизмами та фольклоризмами. Вже самі назви Олесевих поезій – такі, як "Жалібна пісня", "Майова пісня", "Юнацька пісня", "Пісня селян", "Ой була на світі та удівонька", "Над колискою" (Пісня матері), "На чужині" (пісня), "Пісня", "Ой чужино, чужинонько" – свідчать про органічну єдність їх з народною поезією, бо саме народна пісня і народна мораль, мудрість рідної матусі й діда Василя, краса і велич природи рідного краю й виховали поета, сформували його людську особистість та мовно-поетичне мовлення. Про свою захопленість народною поетикою, про життєствердження народного пісенного мудрослів'я Олександр Олесь неодноразово писав і у віршах, які теж називав піснями:

І знову лечу я до світлого краю,
Борюся за волю, людину люблю,
В піснях своїх горе людське виливаю
Пісням своїм душу усю віддаю [3, 75];

Як зграя радісна пташок
Легкі і сніжно-білі,

Пісні мої під небом десь
Літали і дзвеніли [3, 75];

Ті пісні, що я співаю,
Хоч вві сні – чи чуєш ти?
Як люблю тебе без краю,
Як в світах тебе шукаю
Без надій тебе знайти [3, 786].

Більшість таких поезій написана у стилі народної мелодики та пісенності, як, наприклад:

Ой була на світі та удівонька,
Трьох синів мала,
Ночі не спала,
Їх доглядала,
В чистім любистку синів своїх милих купала [3, 138];

Зашуміла рутонька у саду,
Цілували промені молоду,
Щебетали рутоньці солов'ї,
А барвінки слалися по землі.
Налетіли вихори з чужини,
Потоптали нивоньки і лани,
Підхопили рутоньку молоду.
Закрутили й кинули у саду [3, 404].

Народнопісенна природа поетичного слова Олександра Олеся – це, власне, не зовнішні ознаки його вірша, не форма традиційних фольклорних структур. Вона виявляється передусім у внутрішній, семантичній організації мови та вмілому трактуванні поетом життєвих подій крізь призму народного світорозуміння і світосприйняття.

Поетичний словник Олеся багатий на емоційно-колоритні поетизми, які вносять у текст експресію ліризму: *ненька, люде, журба, уста, журно, разок намиста, козаченько, русалка, хапуни-водяники, лісовики, бувальщина, сум-жаль, писанка, гай, чари, чужинонька, удівонька, вістонька, воленька, хмаронька, віченьки, пташинонька, любо-мило, тужити, зглянутися, одлітати, одцвітати, страдниця, голосити, ридати, тяжко-гірко, зомліти, парубок, дивування, зачути, житечко, леліяти* та багато інших.

Позитивна оцінна семантика властива й традиційним назвам рослинного світу, птахів, природних явищ, що асоціюються в народнопісенному мовленні з рідною землею, дівчиною, матір'ю і виступають як засіб символізації туги, самотності, краси людських почуттів, духовного самовираження героя: *папороть, калина, дуб, тополя, акація, верба, билина, мак, лілея, айстри, любисток, жоржини, чорнобривці, рута, рожа, барвінок, волошки, голуб, голубка, ворони, сокіл, зозуля, русалка, хапуни-водяники, лісовики, мавки, змія, сонце, вітер, море* тощо.

Як проникливо, наприклад, простежується усамітненість ліричної героїні в одній із поезій циклу "В Криму". Квітка маку на сірій скелі, розгойдана колючим вітром, порівнюється в уяві поета з реальним жіночим образом:

Бліда, і ніжна, і сумна,
Серед людей ти, як в пустелі.
І ти на цілий світ одна,
*І ти, **як мак**, на сірій скелі* [3, 95].

Одухотворюючи природу, надаючи їй ознак живої істоти, динаміки зміни однієї картини іншою, поет вводить читача у світ народної поезії, в якому вразлива душа природи чутливо реагує на життя, промовляє устами тварин і рослин, а особливо квітів:

*Тобі сказала **рожа**:*
"Я бачила його".
*Шепнув тоді **барвінок**:*
"І я його стрівав".
***Акація** зітхнула:*
"О травонько моя..." [3, 431];

*В хустках всміхаються личка **жоржин**,*
*В смушки сховались коралі **шипшин**.*
*В рядах нап'ятих стоять **нагідки**,*
*Всі **чорнобривці** наділи шапки.*

Тільки з городу ***барвінок*** *один*
Дивиться журно в садочок крізь тин [3, 157].

Але на зміну радісному сприйняттю чарівної природи, буяння трав, квітів, дерев, гаїв приходить смуток, безнадія, зневір'я, туга за рідним краєм, за ненькою-Україною. У поезіях вигнанця, створених на чужині, поряд із звичними народнопоетичними образами *билини, барвінку* (символи одинокості, самотності), *воронів, змій* (символи нещастя, зла, підступності) постає й індивідуально витворений образ ніжної *конвалії*, з якою автор ототожнює самого себе:

А ***фіалці*** *тихій в сутіні лісів*
Вже давно мережку із пісень я сплів.
І ***волошкам*** *синім в полі, серед трав,*
Я казки чудесні і легенди склав.
Тільки ти, ***билинко****, вечора смутніш,*
На холодній скелі в самоті стоїш [3, 302]
і порівняймо:
Очі розкрила ***конвалія*** *біла*
І в дивуванні застигла, зомліла...
О, не одна ти не в рідній оселі...
Квітко! прокинувсь і я у пустелі!
Марив, – мене оточатимуть люде.
Глянув, – чорніють, сіріють усюди
Ворони, змії *та з каменю скелі* [3, 62].

У поезіях Олександра Олеся народнопісенні мовні засоби є основним художнім матеріалом для змалювання краси рідного краю, людських стосунків, для відтворення духовного світу людини, її настроїв, переживань, суперечностей між ідеалом і дійсністю.

В поетичну канву багатьох віршів автор уплітає такі народнопоетичні одиниці, як демінутиви різних лексико-граматичних розрядів з особливим відтінком ніжності, пестливості, голубливості: *хмаронька, горенько, квітоньки, рученьки, травонько, серденько, козаченько, сонечко, удівонька, синочок, віченьки, зайчики, стіжок, весснонько-сестронько, воленька, рутонька, нивоньки, матінка, хмари-тученьки, доріженьки, ніженьки, ненечко, віконечко, малесенький, старесенькій, гарнесенько, жатоньки, косоньки, вітрику, дощику, колосочки:*

Налетіли вихори з чужини,
Потоптали ***нивоньки*** *і лани.*
Підхопили ***рутоньку*** *молоду,*
Закрутили й кинули у саду [3, 405].

Швидко, швидко ми побачимось,
Рідна ***матінко*** *моя...*
Наговоримось, наплачемось...
Розжену я ***хмари-тученьки***
На поораним чолі,
Обцілую твої ***рученьки...***
Замету усі ***доріженьки,***
Де ходила ти сумна,
Змию слізьми твої ***ніженьки...***
Розкажу тобі, ***старесенькій,***
З чим зустрівся я в житті,
Коли вийшов я ***малесенький...***
Все розтрачено, розгублено,
Бо воно було людьми
Не шановано, не люблено...
І зберіг я тільки, ***ненечко,***
Скарб один, що ти дала, –
Золоте, як зірка, ***сердечко...*** [3, 411].

З метою стилізації під усну поезію Олександр Олесь, окрім слів-демінутивів, дуже часто використовує у деяких віршах народнопісенний повтор. Така форма твору оригінально перегукується з віршами-веснянками, що ввібрали в себе найкращі фольклорні традиції і символізують оновлення природи й життя, високе піднесення й розквіт людського духу:

Роси, роси, дощику, *ярину,*
Рости, рости, житечко*, на лану,*
На ***крилечках, вітрику****, полети,*
Колосочки *золотом обмети.*
Як достигне ***житечко*** *на лану,*
Прийдуть люде ***жатоньки*** *ярину,*
Блискавками ***косоньки*** *заблищать,*
Золотими кобзами забряжчать [3, 283];

Дерева схиляються,
Руки сухі простягають,
Журно *хитаються,*
Журно *шепочуть:*
*“****Веснонько, матінко,***
Снігом прибиті ***ми,***
Кригою скуті ***ми,***
В ***жилоньках****, в* ***серденьку***
Злими ***морозами***
Кров ***заморожена****…*
Веснонько-матінко,
Зглянься на нас” [3, 171].

У мовній палітрі Олеся особливим стилістичним та ідейним навантаженням відзначаються епітети, за допомогою яких автор майстерно створює зорові образи, малює яскраві картини природи, відтворює гармонію в ній усього живого: *сонячне кохання, золота осінь, ранки рожеві, думки крилаті, верби п’яні, пахощі густі, безоке щастя, золотий вогонь, солодкий спокій, пишний дуб, білі-білі слова, в золотім вінку, золоті хвилини, акації ніжні, в сутіні срібній, срібний місяць, солодкий спокій:*

Відбились зорі у воді,
Летять до хмар тумани…
Тут ллються пахощі ***густі,***
Там гнуться верби ***п’яні*** [3, 65];

Залишила гори, кинула смереки,
Подалась за щастям у світи далекі,
А ***безоке*** *щастя по лісах блукає,*
Мавку дні і ночі серед гір шукає [3, 454];

Коли на крилах хмари ***злотні***
На землю вечір принесуть,
Вони летять на верхогір’я
І там ***солодкий*** *спокій п’ють* [3, 97].

Відтворюючи живе народне мовлення, Олександр Олесь уживає й традиційні народнопісенні усталені словосполучення: *весна красна, зелені луки, чорна хмара, битий шлях, степ широкий, пісня лебедина, яснеє сонечко, козацький чуб, орлині крила, червоний мак, великодній дзвін, ясні зорі, буйний вітер, вільний сокіл, чорний ворон:*

Степ ***широкий****, степ* ***безмежний****,*
Де початок, де твій край?!
Коли сам Стрибог не знає, –
У Дажбога поспитай [3, 316];

О, поведи ж нас, лицарський духу,
По вільній стежці життя і руху.
На ***тихі*** *води, на* ***ясні*** *зорі.*
І в цю велику (страшну) годину
З’єднай в єдину всю Україну! [3, 783];

Коли б був я сокіл ***вільний****,*
Я б летів назустріч сонцю
І кричав би попід небом
Всім живим мерцям про його [3, 73].

Особливе емоційно-оцінне значення несуть в собі епітети, що виражаються нестягненими формами прикметників, дієприкметників і займенників. Такі граматичні одиниці використовуються в поетичному творі для створення задушевності, теплоти, врочистості: *шовковії слова; ясно-злотнії іскри; тії квітоньки; муку більшую, гіршую, тяжчую; сріблястії шати, яснеє сонечко; злотнії, довгії вії; квіти веснянії, пишнії; казки розкішнії; рідная земля; почорнілая могила; багатії жнива; літа молодії; коні воронії; голубії простори:*

Запряжу я коні,
Коні ***воронії,***
Дожену я літа,
Літа ***молодії*** [3, 694].

Де ж ***тії*** *пестощі вітру летючого,*
Де ж ***тії*** *квітоньки гаю пахучого?!* [3, 62];

Вгледіти щастя, зомліти, осліпнути,
Скрикнути тільки: "Мій раю!" – і стратити...
Боже всесильний! чи зміг би ти вигадать
Муку ще ***більшую, гіршую, тяжчую?!*** [3, 85];

Та несе квіти ***веснянії, пишнії,***
Друга – чуть-чуть співа,
Третя розказує казки ***розкішнії,***
Казками сон повіва [3, 588].

У слові сконденсовано мислительний і емоційний досвід попередніх поколінь, до якого лише найталановитішим удається долучити власний талант. Поезії Олександра Олеся засвідчили неповторність таланту митця, який знаходив свої неперевершені шляхи впливу на читача, використовуючи при цьому народнопоетичні образи. Чимало Олесевих неологізмів-прикладок мають форму фольклорних опорних слів, а семантика їхня так само сягає коріння народнопоетичного мислення, порівн., з одного боку, традиційні фольклорні сполучення *хліб-сіль, життя-буття, горе-недоленька, батько-мати, чар-зілля, рута-м'ята, зоря-зоряниця,* і з другого – яскраві авторські: *парубок-сокіл, хмари-кари, лілеї-руки, циган-вечір, ніченька-циганка, мури-гори, квіти-згуки, пташки-тривоги, відьма-зима, листячко-намистечко, очі-квіти, гадюки-руки, уста-коралі, лебідь-місяць, вітри-співці, зорі-подруги, страдниця-земля:*

В золотій смушевій шапці
Циган-вечір *сходив з гір,*
Ніс він ***ніченьці-циганці***
З срібла кований набір [3, 437];

Невже твої ***уста-коралі***
У морі щастя я знайду?..
Невже твої ***гадюки-руки***
Мене, як лози, обів'ють?.. [3, 141];

"Що се за ***парубок-сокіл*** *на небі?*
Хто се?" – питає Весна [3, 173].

У вигляді мови природою дано людині великий скарб. Не тільки користуватися ним, рідним словом, але й натхненно ростити, оберігати його коріння й леліяти його цвіт – ось тоді воно й буде запашним та співучим, як народна пісня, сповненим музики й чарівництва, життєвої правдивості й поетичності. Таким скарбом володів Олександр Олесь – тонкий лірик, співець краси й сили кохання, природи й долі рідного краю, поет надії і віри.

Список використаних джерел

1. Білодід І.К. Мова творів Олександра Довженка / І.К.Білодід. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 94 с.
2. Загребельний П.А. Неложними устами : Статті, есе, портрети / П.А.Загребельний. – К. : Рад. письменник, 1981. – 479 с.
3. Олесь О. Твори : у 2 т. / Олександр Олесь. – К., 1990. – Т. 1–2.

Анотація. *У статті досліджуємо експресивно-стилістичні функції народнопісенної лексики в поетичному мовленні Олександра Олеся, аналізуємо такі стилістичні тропи і фігури, як епітет, метафора, повтори, порівняння.*

Ключові слова: *народнопісенна лексика, фольклор, поетика, епітет, метафора, повтори, порівняння.*

Summary. *In the article we study the expressive stylistic functions of folk lexics in the poetical language of Olexander Oles', we analyze such stylistic tropes and figures such as epithets, metaphors, repetitions, comparisons.*

Key words: *folk lexics, folklore, poetics, epithets, metaphors, repetitions, comparisons.*

УДК 811.161.2

Мялковська Л.М.

КОНЦЕПТ "ІНТЕЛІГЕНЦІЯ" У ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРІ І. НЕЧУЯ – ЛЕВИЦЬКОГО

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовотворчість І. Нечуя-Левицького репрезентує розвиток української літературної мови та літератури другої половини XIX – початку XX століття. Як майстер оповідної манери письма, прозаїк "звертав увагу на необхідність змалювати в усій повноті народне життя, показати характерні типи, побут, звичаї, взаємовідносини різних соціальних верств тогочасної України"[2,381].

Серед творчого доробку письменника привертають увагу повісті "Хмари", "Над Чорним морем", з яких довідуємося про життя української інтелігенції. Мова названих художніх текстів відбиває особливості світосприймання персонажів, їхні вчинки, переживання, зміни настрою. Як зауважує О.Г.Муромцева: "У творах з життя інтелігенції І. Нечуй-Левицький такий же щедрий на зображення деталей побуту, роду занять, предметів суперечок своїх героїв […]. Але міняється характер лексики як з погляду семантики, так і з погляду походження: у мові героїв і в мові автора вільно уживаються слова з абстрактним значенням […]"[3,152].

Насамперед зауважимо, що словесний образ *інтелігенції* у згаданих художніх текстах ґрунтується на індивідуально-авторських асоціативних зв'язках цієї назви з тематично близькими словами-поняттями, з одного боку, це назви осіб за видом занять, професією (*професори, студенти*), з другого, - назви, що служать для окреслення духовного світу людини (*думка, ідея, наука, знання, просвіта* і под.). Семантико-асоціативний потенціал загальноназваних понять, їх здатність до нарощення нових типів контекстуальних зв'язків слугують запорукою формування самостійних міні-парадигматичних комплексів, у рамках яких простежується художня динаміка кожної з назв.

Аналіз дослідження із проблеми. У мовознавчому аспекті творчість І.Нечуя-Левицького досліджували Г.П.Їжакевич, В.І.Статєєва, О.Г.Муромцева та ін.

Потреба у новому прочитанні класики у зв'язку із зміною обсягу активного і пасивного словника читачів, зміною суспільного контексту, дискурсу твору, а також виявлення стилістичної модифікації найчастотніших реалізаторів образу *інтелігенції* у мові творів І.Нечуя-Левицького, зумовлює **актуальність** пропонованої статті.

Метою дослідження є аналіз у досліджуваних текстах образно-стилістичних мовних засобів, які репрезентують концепт "інтелігенція".

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Наскрізний образ художньої прози І.Нечуя-Левицького *інтелігенція* виступає в характерних перифрастичних словосполуках, які вдало "вплітаються" у мовні партії персонажів, забезпечуючи обґрунтування висловленої тези, чітке формулювання узагальнень. Так, у досліджуваних текстах натрапляємо на авторське логічне узагальнення, що демонструє знижену оцінність цього образу, пор.: *Наша* ***інтелігенція*** *в надморських наших городах – то якісь оази між українським народом, але не ті, веселі оази Сахари, а лучче сказати –* ***оази піску та каміння серед плодючої та родючої ниви****. Інтелігенція з чужим для краю книжним мертвим язиком, похожим на латину середніх віків, непотрібна нікому в краю, окрім правительства, для обрусіння та усякої централізації* [6, 63]. З наведеного уривка випливає негативно-оцінний зміст слова *оази*, протиставлений тлумаченню